

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2022; 14(47): e20

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

Malik al-Ataba Gilani or Philsof-al-Dawlah Rashti Hakim of Persian Medicine

Sabike Salehi^{1,2}, Fatemeh Kolangi^{1,2}, Saeed Sepehriki^{1,2}, Marzieh Qaraaty^{1,2*}

1. Clinical Research Development Center (CRDC), Sayad Shirazi Hospital, Golestan University of Medical Sciences, Gorgan, Iran.

2. Department of Persian Medicine, School of Medicine, Golestan University of Medical Sciences, Gorgan, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Knowing the scientists and sages of Islamic Iran who are the spiritual assets of our vast country, undoubtedly helps to move in the direction of scientific and cultural progress of our country.

Methods: This research is a review study that uses more than 10 books and articles and reputable scientific journals and search sites: PubMed, Magiran, SID, Google Scholar and was examined with the following keywords: "History of medicine in Ira", "Wise people who wrote in Persian", "physicians of the Qajar period", "*Malek al-Ataba Gilani*" and "*Philsof-al-Dawlah Rashti*". In this article, different dimensions of the scientific, cultural and social personality of *Malek al-Ataba Gilani* are mentioned.

Ethical Considerations: In referring to the texts, honesty and fidelity (in quoting the used texts) and avoiding bias in inferring from the texts have been observed.

Results: Hakim *Malek al-Ataba Gilani* is one of the great scientists of Iran in the 13th century AH. After years of studying and gaining scientific and practical skills in the presence of the sages and elders of his time, he was able to enter the court of *Nasser al-Din Shah Qajar* as a physician. "*hefz al-sehe naseri*" the most famous book of the *Philsof-al-Dawlah Rashti* is a valuable relic of this world with action, which is a complete course of acquaintance with the six essentials or "*Setteh-e-zarurieh*" and Lifestyle modification.

Conclusion: There have been many sages and grandee in our country who, in order to move and progress faster in the scientific path of our country, we should get acquainted with their lives and works and learn valuable lessons from their manners like *Philsof-Al-Dawlah* who lived for 123 years and was physically and mentally healthy until the last years and days of his blessed life.

Keywords: Malik al-Ateba; Philsof al-Dawlah; Persian Medicine; Lifestyle Modification

Corresponding Author: Marzieh Qaraaty; **Email:** Dr.qaraati@goums.ac.ir

Received: September 25, 2021; **Accepted:** January 09, 2022; **Published Online:** October 02, 2022

Please cite this article as:

Salehi S, Kolangi F, Sepehriki S, Qaraaty M. Malik al-Ataba Gilani or Philsof-al-Dawlah Rashti Hakim of Persian Medicine. *Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History*. 2022; 14(47): e20.

ملک‌الاطبای گیلانی یا فیلسوف‌الدوله رشتی حکیم طب ایرانی

سبیکه صالحی^۱، فاطمه کلنگی^۱، سعید سپهری کیا^۲، مرضیه قراآتی^{۱*}

۱. واحد توسعه تحقیقات بالینی، مرکز آموزشی درمانی شهید صیاد شیرازی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.
۲. گروه طب ایرانی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی گلستان، گرگان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: شناخت دانشمندان و حکیمان ایران اسلامی که سرمایه‌های معنوی کشور پهناور ما هستند، بی‌شک کمک‌کننده در جهت حرکت در مسیر پیشرفت علمی و فرهنگی کشورمان است.

روش: این پژوهش یک مطالعه مروری است که با استفاده از بیش از ۱۰ کتاب و مقاله در مجلات معتبر علمی و پایگاه‌های استنادی PubMed، SID، Magiran و Google Scholar و با واژگان کلیدی «تاریخ طب در ایران»، «حکمای پارسی‌نویس»، «پزشکان دوره قاجاریه»، «ملک‌الاطبای گیلانی» و «فیلسوف‌الدوله رشتی» مورد بررسی قرار گرفتند. در این مقاله به ابعاد مختلف شخصیت علمی، فرهنگی و اجتماعی ملک‌الاطبای گیلانی پرداخته شده است.

ملاحظات اخلاقی: در مراجعه به متون و همچنین در استناد به متون مورد استفاده صداقت و امانتداری حفظ شده است و پرهیز از جانبداری در استنباط از متون رعایت شده است.

یافته‌ها: حکیم ملک‌الاطبای گیلانی یکی از دانشمندان بزرگ ایران در قرن ۱۳ قمری است. او توانست پس از سال‌ها تحصیل و کسب مهارت علمی و عملی در محضر حکیمان و بزرگان زمان خویش به عنوان طبیب وارد دربار ناصرالدین‌شاه قاجار شود و پس از مدتی با شایستگی که از خود نشان داد مورد توجه شاه قرار گرفت و پزشک مخصوص ناصرالدین‌شاه شد. حفظ‌الصحه ناصری، مشهورترین کتاب فیلسوف‌الدوله رشتی یادگار ارزشمندی از این عالم با عمل است که یک دوره کامل آشنایی با سته ضروریه و تدابیر حفظ‌الصحه است.

نتیجه‌گیری: حکیمان و بزرگان علمی زیادی در کشورمان بوده‌اند که لازمه حرکت سریع‌تر در مسیر پیشرفت علمی کشورمان، آشنایی با زندگی و آثار آن‌ها و آموختن نکات ارزشمندی از شیوه زندگی آن‌ها است که این عالمان به آنچه خود می‌گفتند عامل هم بوده‌اند، مانند فیلسوف‌الدوله که ۱۲۳ سال زیست و تا آخرین سال‌ها و روزهای عمر پربرکتش از نظر جسمی و ذهنی سالم و پرتوان بود.

واژگان کلیدی: ملک‌الاطبا؛ فیلسوف‌الدوله؛ طب ایرانی؛ حفظ‌الصحه

نویسنده مسئول: مرضیه قراآتی؛ پست الکترونیک: Dr.qaraati@goums.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۹؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Salehi S, Kolangi F, Sepehrikia S, Qaraaty M. Malik al-Ataba Gilani or Philsof-al-Dawlah Rashti Hakim of Persian Medicine. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., *Medical History*. 2022; 14(47): e20.

مقدمه

در عصر کنونی کشورهای غربی توانسته‌اند به پیشرفت‌های علمی بزرگی دست یابند و تلاش می‌کنند که میراث فاخر مسلمانان را در دوره‌های گذشته که پایه و زمینه‌ساز علوم امروزی بوده و قابل کتمان نیست، کم‌اهمیت جلوه دهند. در قرون وسطی که اروپا غرق تاریکی بود گذشتگان مسلمان ما علیرغم عدم وجود تجهیزات و امکانات امروزی کارنامه درخشانی از خود به یادگار گذاشته‌اند (۱).

پس بر همه‌کسانی که در حال تلاش برای استیلای علمی دوباره جهان اسلام هستند لازم است که برای شناختن و شناساندن بهتر سرمایه‌های علمی گذشته کوشش نمایند. یکی از این سرمایه‌های علمی گذشته طبیبان بزرگ ما می‌باشند که به علت بزرگ‌منشی و فروتنی خود را لایق نام طبیب نمی‌دانسته و فقط خداوند را شایسته این نام می‌دانستند و خود را مطبب می‌نامیدند (۲). کسی که نام طبیب یا پزشک بر روی خود می‌گذارد، باید تمام همت خود را در راه خدمت به مردم صرف نماید و از هیچ کوششی در این راه فروگذار نباشد. بی‌شک اگر طب گذشته و تلاش‌ها و مجاهدات طبیبان دیروز که خود حکمای بزرگی هم بودند و اکتشافات و اختراعات ارزشمند آن‌ها نبود، طب امروزی به این مرحله از تکامل نمی‌رسید (۱).

علم طب از علوم است که از قومی به قوم دیگر انتقال یافته است. مهاجرت تعدادی از دانشمندان روم شرقی به آسیای صغیر و بین‌النهرین و کشور ما ایران، به پیشرفت علم طب کمک شایان توجه‌ای نموده است (۳)، البته باید توجه داشت تعداد زیادی از اکتشافات قدیم طبی که به دانشمندان یونانی نسبت داده می‌شود و یا ثمره تحقیقات اروپاییان در عصر جدید دانسته می‌شود در حقیقت نشأت‌گرفته از ایده‌ها و نظرات حکمای مسلمان به ویژه اطبای حاذق ایرانی است (۱). همچنین جلوه داده شده است که دانش پیشگیری از کشور یونان شروع شده و به جاهای دیگر گسترانیده شده است، اما صدها سال قبل از تولد بقراط در یونان، زرتشت در ایران مبعوث شده است. در اوستا علاوه بر ایده‌های جدید در

خداشناسی و خداپرستی، دستورات بهداشتی فراوانی وجود دارد و کار طبابت در آیین زرتشت بر عهده موبدان بوده است و به نظر می‌رسد قبل از سایر کشورها ایران از تشکیلات طبی برخوردار بوده است (۴).

تعداد بسیار زیادی از پزشکان نامدار ایرانی مانند شیخ‌الرئیس و رازی کتاب‌های خود را به عربی نوشته‌اند، اما به تدریج طبیبان و حکیمان ایرانی علاوه بر شرح و تفسیر آثار گذشتگان به فارسی، آثار خود را نیز به زبان فارسی به نگارش درآوردند (۵).

اهمیت و جایگاه طب و پزشکی در این سرزمین تا جایی است که شاعران نامدار ایرانی، از جمله فردوسی، مولوی، نظامی و سعدی نیز در اشعار خود دانش پزشکی را مطرح نموده‌اند (۶). با یادآوری نام طب دیروز و لزوم شناخت بیشتر بزرگان این عرصه یکی از شخصیت‌هایی که در این جایگاه قرار می‌گیرد «ملک‌الاطبای گیلانی» است که در این مقاله به معرفی جنبه‌های مختلف زندگانی این دانشمند و فیلسوف بزرگ اشاره می‌شود. او از طبیبان ایرانی دربار قاجار و در واقع از آخرین گروه حکیمان این سرزمین بوده که شاهد انتقال از دوره طب سنتی ایرانی به طب جدید با حضور پزشکان غربی در دربار است.

کتاب حفظ‌الصحه ناصری که شامل یک دوره آشنایی با حفظ‌الصحه و تدابیر حفظ تندرستی است، یادگار ارزشمند فیلسوف‌الدوله رشتی یا همان ملک‌الاطبای گیلانی است که در دوره ناصرالدین‌شاه و به نام وی تألیف شده است (۷).

روش

این پژوهش یک مطالعه مروری است که با استفاده از تعدادی کتاب، مقاله و مجلات معتبر علمی در زمینه تاریخ پزشکی انجام شده است. از جمله کتاب‌های مورد مطالعه: تاریخ طب و طبابت در ایران، تاریخ طب در ایران پس از اسلام، تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان، بررسی متون طب شیعه در تاریخ پزشکی، تاریخ پزشکی و دام‌پزشکی ایران و همچنین جستجو

در پایگاه‌های استنادی PubMed، Magiran، SID و Google Scholar انجام شده است. واژگان کلیدی که مورد جستجو قرار گرفتند «تاریخ طب در ایران»، «حکمای پارسی‌نویس»، «پزشکان دوره قاجاریه»، «ملک‌الاطباء گیلانی» و «فیلسوف‌الدوله رشتی» بودند. در این تحقیق با مطالعه منابع ذکرشده موضوعات مرتبط با ملک‌الاطباء گیلانی و همچنین تاریخ طب و طبابت و جایگاه طبیب در ایران، فیش‌برداری و نتایج پس از طبقه‌بندی و جمع‌بندی ارائه شده است.

یافته‌ها

در سال ۱۱۶۶ شمسی (۱۲۰۲ ق.) مقارن با سلطنت محمدشاه قاجار در یک خانواده سرشناس رشت، میرزاحمدکاظم بن محمد رشتی معروف به ملک‌الاطباء متولد شد. ایشان از کودکی علاقه زیادی به تحصیل علم به خصوص پزشکی داشت و با استعداد ذاتی و هوش سرشاری که داشت مورد توجه معلمین زمان خود قرار گرفت و به تحصیل علم طب پرداخت. میرزاکاظم به مدت ۸ سال از حکیم‌باشی معروف کسب دانش نمود و در درمان بیماران به صورت علمی و عملی تبحر یافت و سپس برای دانش‌اندوزی بیشتر رهسپار تهران شد و در آنجا به مدت ۱۰ سال از محضر میرزااحسین‌خان اصفهانی، پزشک مخصوص محمدشاه، کسب علم و دانش نمود و حکیم‌باشی دربار شد (۳).

اعتمادالسلطنه نوشته است که ملک‌الاطباء قبل از حکیم‌باشی دربار، شربت‌دار والی گیلان، عیسی‌خان اعتمادالدوله بوده است. میرزاکاظم‌خان توانست بعد از مرگ محمدشاه به عنوان طبیب به دربار ناصرالدین‌شاه راه یابد. او پزشک شخصی ملکه مادر شد و روستای محمودآباد که از اراضی خالص حساب می‌شد، تحت عنوان تیول (ملک و سرزمینی که از طرف پادشاه به کسی واگذار می‌شود تا از درآمد آن زندگی کند) به او واگذار شد (۸). او پس از مدت کوتاهی به علت شایستگی و حسن خدمت مورد توجه ناصرالدین‌شاه قرار گرفته و طبیب مخصوص شاه شد (۳).

حکیم میرزاحمدکاظم به دلیل مهارت خود در درمان درباریان و نجات جان آن‌ها از بیماری‌های مختلف از طرف ناصرالدین‌شاه ملقب به ملک‌الاطباء شد. ملک‌الاطباء همواره حتی در سفرها، همراه شاه بود. در دست‌نوشته‌های ناصرالدین‌شاه آمده است که میرزاکاظم‌خان ملک‌الاطباء به همراه دو تن دیگر از پزشکان دربار، شاه را در سفر به کلاردشت و مازندران در ۱۸ شوال ۱۳۰۱ قمری همراهی نموده‌اند که در آن تاریخ ملک‌الاطباء حدود ۹۹ سال سن داشته است. این همراهی در سفرها به فرنگ نیز ثبت شده است. ملک‌الاطباء وقتی که حدوداً ۱۰۳ ساله بود، از طرف ناصرالدین‌شاه ملقب به فیلسوف‌الدوله شد که این‌گونه از کتب تاریخی استنباط می‌شود که احتمالاً خود ملک‌الاطباء این لقب را پیشنهاد داده است (۷).

میرزا محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه در مورد مقام علمی القاب ملک‌الاطباء اظهار نظرهای ضد و نقیضی دارد و در بعضی جاها به نظر می‌رسد خورده‌حساب‌های شخصی با او داشته است. در جایی او را از فحول (دلاوران) حکما و اطباء دانسته است و در جای دیگری او را شخصی بی‌علم که با تکلم گیلانی‌اش شاه را می‌خنداند و با اشعار و امثله عربی که حفظ کرده شاه با او مزاح می‌نماید معرفی می‌نماید (۳).

روزی ملک‌الاطباء به ناصرالدین‌شاه بیان کرد: «من برای ورود به سیاست و مقام صدارت به تهران آمده‌ام.» شاه او را مورد لطف و عنایت خود قرار داد و گفت: «حفظ جان شاه برای شما بالاتر است و یا وارد سیاست‌شدن؟» از آن تاریخ به بعد ملک‌الاطباء کمتر در سیاست و امور مرتبط با آن مداخله و از قبول مناصب پیشنهادی امتناع کرد (۳).

یکی از رسم‌های معمول در طب سنتی ایرانی نگارش کتاب‌هایی با موضوع «تندرستی و حفظ سلامتی» به نام «حفظ‌الصحه» بوده است. ملک‌الاطباء نیز بر اساس این رسم، کتاب «حفظ‌الصحه ناصری» را در سال ۱۲۷۷ قمری و در سن ۷۵ سالگی مکتوب کرد و به ناصرالدین‌شاه پیشکش نمود. سال‌ها بعد به درخواست حکما و علمای هم عصر خود آن را کامل نمود و سرانجام در سال ۱۳۰۴ قمری به چاپ سنگی

و مانع شر، مالک رقاب بشر» که خوانندگان امروز از این همه تملق و زیاده‌گویی متعجب و ملال زده می‌شوند، اما با توجه به شواهد دیگری در همین کتاب مشخص می‌شود که فیلسوف‌الدوله پزشک غمخوار مردم بوده و حضور او در دربار منجر به غفلت او از مردم دردمند نشده است و در نخستین صفحات کتاب که بی‌شک مورد نظر شاه هم قرار گرفته بود، دغل‌پیشگی‌هایی که در درمان امراض مردم دردمند ورود یافته بود را به صراحت بیان می‌نماید. او هم از طبیبان بی‌سواد و هم از عطاری‌های منفعت‌طلب شکایت دارد و از مردمی که به حفظ صحت خود توجهی ندارند نیز گله‌مند است. ملک‌الاطبا با جسارت روش طبیبان فرنگی را به نقد می‌کشد و همچنین از دگرگونی و فراموشی طب ایرانی متأثر است.

دیدگاه ملک‌الاطبا در خصوص گیاهان دارویی جدید نیز جالب توجه است که او محدودیت تعداد گیاهان دارویی را نمی‌پذیرد و از تجویز گیاهان دیگر سرزمین‌ها نیز پروا ندارد و بیان حکمای گذشته را در مفردات و کاربرد آن‌ها تنها سخن و حرف آخر نمی‌دانسته است و در قسمتی از کتاب می‌نویسد: «دوا الی غیرالنهاییه است. بنی نوع انسان را مقدور نیست که به عمر تواند احاطه به عدد و خواص آن‌ها نماید، لهذا نباید جمود به هم رسانده که دوا همان است که جالینوس یا شیخ‌الرئیس نوشته‌اند یا صاحب تحفه و مخزن الادویه متوجه شده‌اند» (۹). از نظر ملک‌الاطبا، طبیب باید نگاه گسترده‌ای داشته باشد و از تمرکز بر روی دارو و درمان خاص به خاطر اینکه حکیم بزرگی در قبل از آن استفاده کرده است، بپرهیزد و گیاهان دارویی مختلف را با توجه به شرایط بیمار برای درمان بیماری‌ها به کار گیرد.

فیلسوف‌الدوله مردی خیر و نیکوکار بود، بخشی از املاک خود را وقف دستگیری از نیازمندان کرده بود و سرپرستی این موقوفات را پدر زنده‌یاد محمدتقی فلسفی، واعظ مشهور و از شخصیت‌های مبارز انقلاب اسلامی ایران، بر عهده داشت (۷). ملک‌الاطبا در سال‌های پایانی عمرش که مقارن با سلطنت مظفرالدین‌شاه بود از دارایی‌های خود مدرسه‌ای به نام فیلسوف در شهر تهران ساخت. این مدرسه ۱۲ حجره و ۲ ایوان ورودی

رسید. ملک‌الاطبا در زمان نگارش دیباچه کتاب «حفظ‌الصحة ناصری» ۱۰۲ سال سن داشته است. این کتاب شامل یک مقدمه، چهار مقاله و خاتمه است (۷).

ملک‌الاطبا در این کتاب به تعریف علم طب، تعریف صحت و مرض، شرایط حفظ صحت و تکلیف طبیب در امر حفظ صحت پرداخته و همچنین تدابیر مربوط به سته ضروریه را بیان نموده است. فیلسوف‌الدوله در این کتاب به تدابیر بدنی به مقتضای سن اطفال، جوانان و پیران پرداخته و به تدابیر مسافری در سفرهای زمینی و دریایی اشاره کرده است. در بخش‌هایی از کتاب تدابیر سرمازدگی و گرم‌زدگی و همچنین تدابیر مرتبط با اعضای مختلف بدن توضیح داده شده است (۷).

مقدمه و خاتمه کتاب حفظ‌الصحة ناصری در بردارنده حمد و ثنای خداوند متعال و مدح سلطان است و با این عبارت شروع می‌شود: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ يَا قُدُّوسُ يَا طَبِيبَ النَّفُّوسِ أَسْأَلُكَ الشِّفَاءَ مِنَ الشِّفَاءِ وَالِدَوَاءَ...» (۹) که به نثر مصنوع و مملو از عبارات و کلمات دشوار و پیچیده نگاشته شده است، اما سایر بخش‌های کتاب با نثری روان که قابل فهم برای خواننده عادی است، نگارش شده است (۷).

آثار ارزشمند دیگری از فیلسوف‌الدوله به یادگار مانده است که شامل: رساله وباء، رساله طاعون، رساله پیوند آبله، حفظ تدبیر، رساله در فصد، مجاری میاه، رساله قهوه، وضع عمارت و ابنیه رخت‌شوی‌خانه، رساله چوب‌چینی، کتاب معالجه از سر تا قدم مسمی به «نجات‌الاطبا» می‌باشد.

پس از توضیح شخصیت علمی ملک‌الاطبا لازم است کمی به شخصیت فکری و اجتماعی او پرداخته شود:

حکیم محمدکاظم گیلانی در خطبه و خاتمه کتاب «حفظ‌الصحة ناصری» برای خوشایند سلطان تمام توان هنری خود را بکار برده است و ناصرالدین‌شاه را این‌گونه مورد خطاب قرار داده است: «ثالث نیرین، رابع موالید ابوبین، خامس عناصر، سادس حواس باطن و ظاهر، سابع شش جهات، ثامن سبع سماوات، تاسع هشت بهشت پاک و عاشر نه طباق افلاک، عقول عشره را حادی عشر، مروج مذهب اثناء عشر، جامع خیر

دانشمندان و حکیمان بزرگی مانند ابن سینا، محمد بن زکریای رازی، علی بن عباس مجوسی اهوازی، علی بن ربن طبری و حکمای زیاد دیگری با نوشتن مهارت‌ها و مشاهدات خود و با جمع‌آوری دانش گذشتگان در غنای طب ایرانی بسیار کوشیدند (۱۰) و بدون شک یکی از نامداران تأثیرگذار در راستای افزایش غنای طب ایرانی حکیم ملک‌الاطبای گیلانی می‌باشد که در جهت ارتقای کیفیت زندگی و ارائه تدابیر حفظ تندرستی گام‌های مؤثری برداشته است.

نتیجه‌گیری

در تاریخ ایران طبیبان زیادی بودند که حکیم نامیده می‌شدند. در واقع به کسی حکیم گفته می‌شد که به جمیع علوم زمان خویش آگاه بود. شناخت این بزرگان که سرمایه‌ها و میراث فرهنگی این مرز و بوم می‌باشند، بر هر ایرانی دانش‌دوست لازم است تا با تکیه بر این ارزش‌ها با قدرت و توان بیشتری رو به جلو حرکت نموده و در جهت فتح قله‌های علمی در عصر حاضر گام بردارد. حکیم ملک‌الاطبای گیلانی که یکی از ستاره‌های درخشان آسمان علمی کشور ماست در عین حال که پزشک مخصوص پادشاه بود و کتاب حفظ‌الصحه خود را به او تقدیم نمود، اما از عموم مردم جامعه غافل نبوده و در اصل این کتاب را برای استفاده آن‌ها نوشت و توصیه‌های ارزشمندی را جهت حفظ تندرستی مردم در شرایط مختلف بیان نمود. حکیم میرزا کاظم رشتی با مدیریت ساخت مدرسه فیلسوف در سنین ۱۲۳-۱۱۳ سالگی نشان داد که ایشان تا آخرین سال‌های زندگی پربرت خود تن‌درست بوده و از سلامت جسمی و ذهنی برخوردار بود، در نتیجه می‌توان گفت فیلسوف‌الدوله دانشمندی عمل‌گرا بوده و آنچه را که در حفظ صحت گفته و نوشته بود در زندگی خود پیاده نمود.

در این مقاله تلاش شده‌است که یکی از بزرگان تاریخ پزشکی کشورمان بهتر و بیشتر معرفی شود. از محدودیت‌های این مطالعه که اولین مقاله در معرفی «حکیم میرزا کاظم رشتی» ملقب به «ملک‌الاطبای گیلانی» یا «فیلسوف‌الدوله رشتی» است؛ عدم وجود منابع متعدد، مرتبط و کافی است، حتی در

دارد و عناصری مانند هشتی، جلوخان، ایوان و دالان در آن دیده می‌شود. همچنین در این بنا کاشی‌کاری‌ها و کاربردی‌های زیبا و ظریفی به کار رفته است.

هزینه ساخت مدرسه و همچنین امورات مرتبط با طلائی که در آن درس می‌خواندند را ملک‌الاطبا تأمین می‌کرد. این مدرسه در «خیابان شهید مصطفی خمینی شهر تهران» در کنار «امامزاده سیداسماعیل» واقع است. ساخت این مدرسه حدود ۱۰ سال طول کشید. فیلسوف‌الدوله می‌خواست دو مناره ورودی این مدرسه را زیباتر از مناره‌های امامزاده سید اسماعیل بیاراید که اجل به او مهلت نداد و مناره‌ها آجری و تزیین‌نشده رها شد و پس از او هم به همان شکل باقی ماند (۷).

حکیم محمدکاظم گیلانی که در کتاب حفظ‌الصحه ناصری تأکید کرده در صورت رعایت تدابیر حفظ صحت و سته ضروری، رسیدن به سن ۱۲۰ سالگی اقتضای طبیعت و امری قطعی است در سن ۱۲۳ سالگی، مقارن با سال ۱۳۲۵ قمری در شهر تهران از دنیا رفت و در حیاط کوچک صحن پشتی مدرسه فیلسوف به خاک سپرده شد (۷).

جای بسی تأسف است که در حال حاضر آرامگاه این حکیم بزرگ وضعیت مناسبی نداشته و تبدیل به انبار شده است و از متولیان امر انتظار می‌رود تا با احیای آرامگاه وی کمک به شناساندن بزرگان علم و دانش این مرز و بوم نمایند.

بحث

دغدغه اصلی پزشک، کاهش و از بین بردن درد و رنج بیمار و بازگرداندن سلامتی به فرد بیمار است و پزشکی که بتواند به آنچه خود به بیماران و دردمندان می‌گوید عمل کند و دستوراتش را در وهله اول سرلوحه خودش قرار دهد و به عنوان طبیب معمل شناخته شود، بسیار ارزشمند است.

بررسی آثار طبیبان بزرگ ایرانی نشان می‌دهد که آن‌ها همواره بر دو اصل تأکید داشتند: ۱- داشتن وجدان و اخلاق؛ ۲- داشتن مهارت و تخصص در طبابت (۴).

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

برخی از کتاب‌های معتبر تاریخ پزشکی نیز یادی از این طبیب گرانقدر نشده است که شاید دلیل آن تلاش در جهت کم‌رنگ جلوه‌دادن جایگاه علمی بزرگان و اطباء این دیار باشد. بر همه جویندگان علم و حقیقت لازم است که با درس‌گرفتن از زندگی مفاخر علمی ادامه‌دهنده راه این بزرگان باشند و به هر آنچه که می‌گویند خود نیز عامل باشند.

مشارکت نویسندگان

سبیکه صالحی: جستجوی منابع، جمع‌آوری و دسته‌بندی مطالب استخراج‌شده.

فاطمه کلنگی: ارائه نظرات اصلاحی و ویرایش مقاله.

سعید سپهری‌کیا: جستجوی منابع مرتبط و ویرایش مقاله.

مرضیه قرائتی: ویرایش نهایی مقاله.

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

نویسندگان مراتب سپاسگزاری خود را از آقای دکتر حسین علیپور و آقای دکتر جلیل مقصودی‌سوته دانشجویان Ph.D طب ایرانی دانشگاه علوم پزشکی گلستان به واسطه بیان پیشنهادها و نقطه نظرات سازنده برای نگارش مقاله، اعلام می‌دارند.

تضاد منافع

هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله وجود ندارد.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

References

1. Vasety HN. History of Medical Relations Iran and Pakistan. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2003. [Persian]
2. Montaseb Mojabi H. Review of texts Medicine Shia in Medical history. Kermanshah: Razi University of Kermanshah; 2006. [Persian]
3. Rostaii M. History of Medicine in Iran. 1st ed. Tehran: Documents Organization of the National Library of Iran; 1996. [Persian]
4. Akbari MAA, Salim M. Characteristics of an Ideal Physician from the Perspective of Iranian Muslim Doctors. *Hist of Med J*. 2019; 11(39): 63-72. [Persian]
5. Eslami Fard ZAN, Karimi B, Ghaffari F. The Role of Safavid Immigrant Physiciant Persian Language in the Indian Subcontinent. *Hist of Med J*. 2016; 8(28): 19-26. [Persian]
6. Rajabnejad MSM. Medical and Medical Surgery Knife in Ferdowsi's Shahnameh. *Hist of Med*. 2017; 9(32): 97-108. [Persian]
7. Choopani DR. Introda persianaction of Hefz Alsehhe Naseri. Tehran: Iranian Traditional Medicine Publications; 2020. [Persian]
8. Ebrahimnejad H. Kazem Rashti, Malek-Al-Atebba. New York: 285 Authors; 2017. Available at: <http://www.iranicaonline.org>.
9. Gilani HMK. Hefz al-Sehhe. Tehran: Iranian Traditional Medicine Publications; 2020. [Persian]
10. Hossein Hashemi Z, Kasiri M, Montazerolghaem, Boosaidi F. An Overview of Clothing Considerations from the Perspective of Persian Medicine. *Hist of Med*. 2022; 14(47): e9. [Persian]